

KIR: Számítógépes könyvtári információs rendszer az IIF Program keretében Alapkoncepció tervezet

Berke Barnabásné – Szűcs Erzsébet

„Az ország boldogságának egyik legfőbb eszköze a tudomány. Ez mentől közönségesebb a lakosok között, az ország is annál boldogabb.”
(Bessenyei György: Jámbor szándék)

Három éve indult az MTA és az OMFB kezdeményezésére, majd irányításával és felügyeletével, az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) és különböző tárcák anyagi támogatásával a K+F Információs Infrastruktúra Program, ma már közkeletű nevén az IIF. A program alapvető célja a hazai kutatást és a műszaki fejlesztő tevékenységet támogató információs infrastruktúra megteremtése, az elektronikus kommunikációra és levelezésre, a külföldi és a hazai adatbázisokban tárolt információk online elérésére, illetve hazai adatbázisok létrehozására alkalmas számítástechnikai eszközpark és hálózati rendszer kiépítése és működtetése. (IIF hírek, 1. sz., 1988. szept.).

Az IIF Program már alapidokumentumaiban is kiemelt fontosságot tulajdonít a könyvtári információs rendszer fejlesztésének, s ezt nemcsak mint elvet rögzíti, hanem annak megvalósításához a program indulásától kezdve a „fontosság” mértékével arányos anyagi támogatást és számítástechnikai szakmai segítséget is rendelkezésre bocsátja.

Az IIF Program második fázisának indításakor (1989) a program vezetői felhívták a figyelmet arra, hogy kiemelten támogatják a szakmai együttműködési szándékot, annak érdekében hogy elkerülhető legyen a más-más elnevezésű, de egymást többszörösen átfedő adatbázisok építése, hogy az alkalmazói körök által kidolgozott és elfogadott egységes szakmai szempontok és irányelvek hozzájáruljanak az egységes adatbázisépítési és szolgáltatási gyakorlat lehető leggazdaságosabb módon történő megvalósításához.

A szerzők a felhívást követően kidolgozták és benyújtották az IIF Programirodához a könyvtárak együttműködését feltételező és azon alapuló „*Számítógépes könyvtári információs rendszer (KIR)*” című alapkoncepció tervezetét. A tervezetben, amelyet vitaanyagként bocsátjanak most a nyilvánosság elé, felvázoltak egy általuk működőképesnek és gazdaságosnak vélt, maximális együttműködésen, munkamegosztáson és az eltérő szintű fogadókésztséget figyelembe vevő, ugyanakkor egyformán színvonalas és sokféle szolgáltatáson alapuló, szakmailag a nemzeti és a nemzetközi információs szabványokat követő könyvtári információs rendszert.

A magyar könyvtári közösségnek először van lehetősége arra, hogy megfelelő eszközök birtokában, okos együttműködéssel, a szakmai energiák összpontosításával — nem felső irányításra, hanem az önszerveződésre és a józan belátásra alapozva —, elkezd-

je megvalósítani „jámbor szándékát”, a fejlett országokban már hétköznapi gyakorlattá vált számítógépes könyvtári információs rendszer építését.

A KIR tervezet 1989. májusában benyújtott szövege

Helyzetkép

A kibontakozóban lévő hazai információpolitika és a K+F Információs Infrastruktúra Program célkitűzéseinek megvalósítása szükségessé teszi, hogy a számítógépes, hálózatban működő könyvtári információs rendszer (a továbbiakban: KIR) koncepciójának kidolgozása ezek részeként történjen.

Az OMFB és az MTA által a Tudománypolitikai Bizottság számára készített „Előterjesztés...” leszögezi, hogy „a kutatási-fejlesztési tevékenység feltétele az (általános) infrastruktúra azon komponenseinek összessége, amelyek elsősorban, vagy kizárólag a K+F tevékenységet szolgálják, és amelyeket a kutató-fejlesztő helyek közhasznú szolgáltatásként ... vesznek igénybe”^{*}. Meghatározza a VII. ötéves tervidőszakban előirányzott fejlesztések súlypontjait a kutatás-fejlesztés korszerű információs rendszerének kiépítésében, s ezek közül elsőként jelöli meg „a korszerű elektronikus kapcsolatrendszer kiépítésének gyorsítását és az alapját képező elsődleges forrásbázis, a *hagyományos (könyvtári) rendszer fejlesztését*.”^{**} Előírja, hogy „a korszerű információs adatbankok létrehozására dedikált nagyszámítógépes rendszereket kell biztosítani, amelyek hálózatba kapcsolhatók.”^{***}

A Tudománypolitikai Bizottság által jóváhagyott OMFB — MTA irányítású IIF Program megvalósítása az 1986-1990 közötti időszakban két fázisban történik. A jelenleg lezáruló első fázis részben létrehozta a rendszer alapvető hálózati, hardver és szoftver eszközeit, megindította kísérleti alapszolgáltatásait és kb. 50 (ebből 25 bibliográfiai-szakirodalmi) adatbázis kiépítését támogatta. A kialakított hálózat részét képezik a K+F információellátásban alapvető szerepet játszó könyvtárak (pl. az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (MTAK), valamint az Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár (OMIKK), amelyek kifejlesztett adatbázisaikkal már az első lépcsőben bekapcsolódtak az online információszolgáltatásba. A következő szakaszban újabb intézmények és könyvtáraik, ill. önálló könyvtárak bekapcsolásával folytatódik a hálózat építése, mind szolgáltatói, mind felhasználói szinten.

* A tudományos kutatás és a műszaki fejlesztés infrastruktúrájának fejlesztését szolgáló elgondolásokról és a VII. ötéves tervidőszakban végrehajtandó feladatokról. Előterjesztés a Tudománypolitikai Bizottsághoz. Kézirat, 1986. 3. p.

** i.m.8.p.

*** i.m.12.p.

A második fázis pénzügyi eszközeinek gazdaságos felhasználása érdekében szükség van arra, hogy a könyvtári törvényben* megszabott feladatoknak és gyűjtőkori felosztásnak megfelelően, együttműködve, közös rendszerben, egységes elvek és módszerek alapján fejlesszék tovább a könyvtárak alapinformációs szolgáltatásait.

A könyvtári tevékenységek magas színvonalon szervezett és egységes, szabványokon alapuló szabályozottsága lehetővé teszi az alapfeldolgozások többszörös, különböző adattartalmú és célú szolgáltatását, felhasználását. Ezzel összhangban, kívánatossá teszi a gazdaságos rendszerszervezést és, — üzemeltetést, a központi feldolgozásokkal létrehozott centralizált adatbázisok és kiegészítő adatállományok (ún. authority fájlok) szétszóró szolgáltatásával, valamint ezek decentralizált felhasználásának biztosításával.

Az egységes könyvtári információs rendszer koncepciójának kidolgozására az utóbbi 15 évben számos kísérlet történt, azonban a számottevő fejlődéshez nélkülözhetetlen pénzügyi és számítógépes eszközök hiánya akadályozta a fejlesztések fenti elvek szerinti koordinációját. Az IIF Program első szakaszának eredményeit figyelembe véve, a második szakasz irányvonalainak meghatározásához az alábbiakban megkíséreljük egy egységes számítógépes könyvtári információs rendszer modelljének felvázolását. E modellnek túl kell lépnie az eddigi koncepciókban foglaltakon, és tükröznie kell a rohamos technikai fejlődés honosítható eredményeit is.

A KIR jellemzői

A KIR a könyvtárak és a tájékoztatási intézmények helyi automatizált rendszereit integráló, adatbázis megosztás elvén alapuló, számítógépes hálózatban működött rendszer. (Lásd az 1.sz. ábrát.) A KIR információ-forgalma és szolgáltatásai a résztvevő intézmények dokumentumbázisán, valamint központi és helyi adatbázisokon alapulnak.

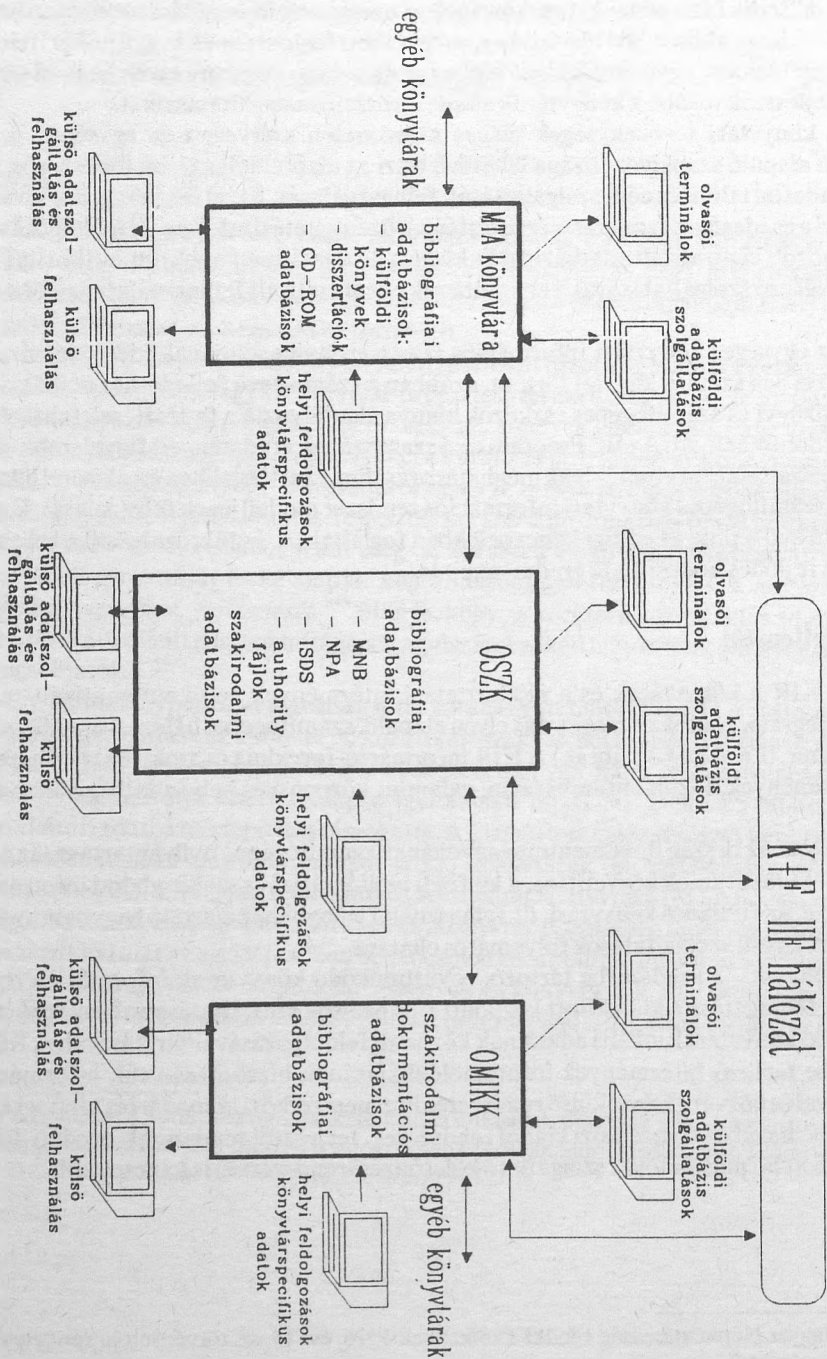
Célja: az ország dokumentumvagyonának számítógépes nyilvántartása, az adatok és a dokumentumok közvetítése, a külföldi bibliográfiai és szakirodalmi információ közvetítése, az általános könyvtári, ill. felhasználói igényekhez igazodó hagyományos és közvetlen elérésű szolgáltatások folyamatos ellátása.

Feladata: a rendszerbe tartozó, együttműködő könyvtárak információs rendszereinek támogatása a kialakított központi adatbázisok szolgáltatásaival, esetenként a kapcsolódó könyvtárak lokális adatainak központi feldolgozásával/tárolásával. A KIR a rendszerbe tartozó intézmények információellátásának biztosításán túl, információk fogadásával és közvetítésével külső rendszerekhez (nemzetközi könyvtári és bibliográfiai rendszerek, hazai és nemzetközi kiadói rendszerek, terjesztői rendszerek, eredeti dokumentumokat ill. másolatokat szolgáltató kölcsönzési rendszerek) is kapcsolódik.

* A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1976. évi 15. sz. törvényerejű rendelete a könyvtárakról

A KIR hálózat sémája

1. sz. ábra

A KIR adatbázisai

A KIR-be tartozó nyilvántartások/adatbázisok funkciójuk szerint az alábbiak:

- bibliográfiai adatbázisok: a gyűjteményekben lévő dokumentumok általános jellemzőit tartalmazó ún. alapadatbázisok,
- szakirodalmi adatbázisok: adott téma- vagy feladatkörben összegyűjtött dokumentumok tartalmi feltárásával nyert referátum-adatbázisok,
- a könyvtári tevékenységeket kisegítő adatállományok: ún. authority-fájlok és egyéb nyilvántartások.

Alapadatbázisok

A KIR alapadatbázisainak körébe a kiadványtípusra orientált adatbázisok tartoznak, tekintet nélkül arra, hogy a dokumentumok gyűjtési helye könyvtár, vagy egyéb tájékoztatási/szakirodalmi intézmény. (A publikált dokumentumok tekintetében a hazai kiadványok gyűjtése és feltárása, a külföldi eredetű kiadványok adatainak és lelőhelyeinek nyilvántartása a nemzeti könyvtár, az OSZK feladata. (Lásd a 2. sz. ábrát.) Az egyéb kiadványok tekintetében a feldolgozás és a nyilvántartás gyűjtőköri megosztáson alapul. (Pl.: hazai és külföldi K+F jelentések: OMIKK; vállalati irodalom: KLTE Könyvtára; audiovizuális dokumentumok: OSZK, OOK, OMIKK, Magyar Filmtudományi Intézet)

A könyvtári alapadatbázisok a dokumentumok bibliográfiai és tematikus adatainak feltárásával, a lelőhelyek nyilvántartásával az egyszeri feldolgozás — és adattárolás megvalósítása révén a szakirodalmi adatbázisok alapját is képezik, online elérésű adatbázisaikkal, vagy külső adatbázisokba integrálható, géppel olvasható szolgáltatásaikkal. Ugyanakkor könyvtári szolgáltatásaik révén az IIF adat- és dokumentum-szolgáltatói is.

Szakirodalmi adatbázisok

A KIR szakirodalmi adatbázisainak építői (elsősorban országos szakkönyvtárak és információs intézetek, pl. MTA Könyvtára, tudományegyetemek könyvtárai, OMIKK, OIKK, IPIK, OPKM — de az OSZK is — stb.) témára, tudományágra vagy tevékenységrevonatkozó hazai és külföldi eredetű szakirodalom analitikus szintű feldolgozására vállalkoznak. A KIR-en belüli tevékenységüket feladatmegosztáson alapuló szervezett együttműködés jellemzi, a könyvtári hálózati és koordinációs központok irányításával.

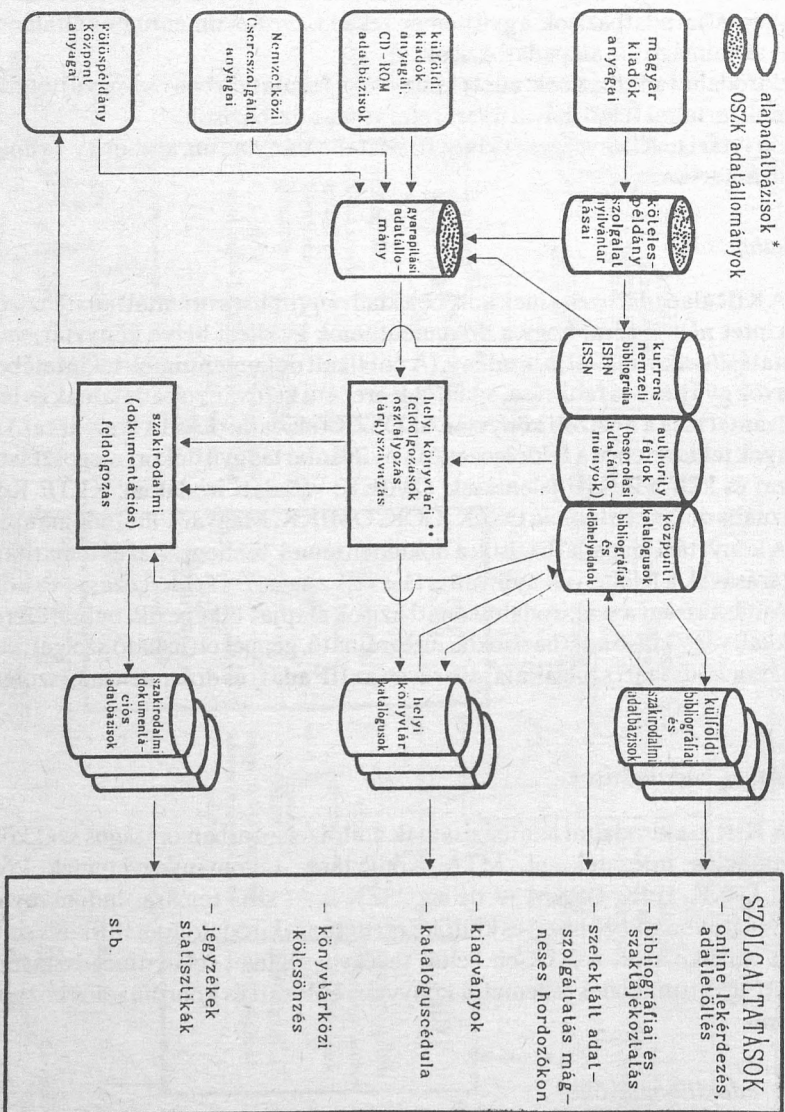
Kisegítő adatállományok

A könyvtári tevékenységeket kisegítő adatállományok:

- az alapadatbázisok adatait redukáló ún. authority-fájlok (besorolási adatállományok), amelyek a dokumentumokat létrehozó személyek/testületek egységesített nevének, ill. névváltozatainak, címeknek és földrajzi neveknek, a dokumentumok témáját nyilvántartó tárgyszavaknak, tezaurusoknak, osztályozási jelzeteknek,

AZ OSZK ALAPADATBÁZISAI ÉS SZOLGÁLTATÁSAI

2. ábra

* Az alapadattárházak elkülönítése az ábrán a szolgáltatási funkciók illusztrálására szolgál, és független az adatbázisoknak a központi rétegben történő szervezésétől és a központi katalógusok feldolgozásától. ** Helyi könyvtári feldolgozás: - szükség esetén teljes feldolgozások továbbítása a központi katalógusokhoz

- a bibliográfiai és a szakirodalmi feldolgozások során alkalmazott rövidítéseknek, azonosító jelzeteknek, stb.
- a dokumentumokhoz tartozó helyi könyvtári adatoknak, raktári jelzeteknek, irányítási tevékenységeknek a nyilvántartásai.

A kisegítő adatállományok létrehozása, gondozása és központi szolgáltatási formában történő hozzáférhetővé tétele a KIR-ben, alapvető feltétele az egységes szabványos könyvtári nyilvántartások/katalógusok hazai megvalósításának, a munkamegosztáson alapuló feldolgozások (osztott katalógizálási rendszerek) elterjesztésének. Az authority fájlok kezelése — a hazai kiadványok és a központi lelőhelynyilvántartások adataira vonatkozóan — az OSZK feladata.

A KIR szolgáltatásformái

A KIR-ben tárolt adatok fokozatosan elérhetők lesznek:

- hagyományos megjelenítéssel, pl. kiadványok, katalóguscédulák, jegyzékek formájában,
- COM (computer output microform) megjelenítéssel, mikrofílmlemez formában,
- mágneses adathordozón szabványos adatcsere-formátumban, (pl. mágnesszalag, hajlékony mágneslemez, CD-ROM),
- közvetlen eléréssel, párbeszédés üzemmódban.

A szolgáltatás tartalma lehet általános jellegű vagy egyedi, személyekre vagy intézményekre szabott. Az általános jellegű szolgáltatások részei, illetve kiváltói a hagyományos országos könyvtári központi szolgáltatásoknak, amelyekért az OSZK felelős.

A KIR kifejlesztése

A KIR teljes körű kifejlesztésében meg kell tervezni a különböző dokumentumtípusok illetve témakörök nyilvántartásának és adatfeldolgozásának rendjét, az adatbázisokat építők/fenntartók/üzemeltetők hálózati kapcsolódását, a szakirodalmi tájékoztató rendszerekbe a másodlagos információk átadását (tekintet nélkül az adatok forrására). Ezért az alapadatbázisok kifejlesztése/tárolása vagy egyetlen számítóközpontban, vagy több számítóközpont eszközeinek összekapcsolásával biztosítandó.

A KIR részletes koncepcióját központi irányítással, az együttműködő könyvtárak részvételével kell kidolgozni (OSZK, OMIKK, MTAK, könyvtári szakirodalmi hálózati központok, regionális együttműködési körök, stb.). Kifejlesztése és fokozatos kiépítése kb. 10 éves feladat, melynek lépései a következők:

- az OTKA eszközpályázat által biztosított nagyszámítógépes könyvtári központok felállítása, könyvtári célú szoftverrel való ellátása (OSZK, MTAK),
- a külső számítógépeken üzemeltetett adatbázisok áttelepítése, egységes rendszerre alakítása, a szolgáltatóképesség megteremtése, a szolgáltatásformák elterjesztése,
- a KIR-ben összekapcsolni kívánt további nagykönyvtárak felkészítése az osztott katalógizálásra,
- a számítógépes hálózaton kívüli, közérdekű könyvtári adatbázisok integrálása a KIR szolgáltatásaiba.

Ezzel egyidejűleg meg kell kezdeni az adatfeldolgozás egységesítését elősegítő módszertani feladatok számbavételét:

- egységes, könyvtári karakterkészlet használata,
- az adatfeldolgozás minimálisan kötelező adattartalmának meghatározása,
- a megjelenítési formátumok meghatározása,
- a felhasználói dokumentációk szempontjainak egyeztetése,
- a feldolgozói (adatbázis-építői) és felhasználói szintű oktatás megszervezése.

Várható eredmények

A KIR megalapozásával, fokozatos kiépítésével és a K+FIIF rendszerbe való csatlakoztatásával megvalósítható a hazai számítógépes könyvtári és szakirodalmi információs rendszer. A rendszer szolgáltatásai minőségileg magas színvonalon biztosítják:

- a felhasználók információellátását, a könyvtárközi kölcsönzést,
- a hazai dokumentumvagyon tervszerű, hatékony és együttműködésen alapuló gyarapítását,
- a könyvtári adatfeldolgozás (azonosító és tartalmi feltárást biztosító adatok) nemzeti és nemzetközi szabványokon alapuló egységességét és az egyszerű feldolgozások többszörös felhasználásának gyakorlati megvalósítását.

Nemzetközi vonatkozásban: az adatbázisok közvetlen elérésen alapuló hasznosítása Magyarország bekapcsolódását jelenti abba a nemzetközi adatcserébe, amelyet az UNESCO-nak az IFLA (International Federation of Library Associations) által támogatott programjai, az UAP (Universal Availability of Publications=Kiadványok Egyetemes Hozzáférhetősége) és az UBCIM (Universal Bibliographic Control and International MARC Program= Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel és Nemzetközi MARC Program) kötelezően előír. A részvétel esetén lehetőség nyílik arra, hogy a KIR alapadatbázisokba közvetlenül vegyünk át adatokat az International MARC Network-on keresztül. Végző soron, a KIR létrehozását és működtetését a körvonalazott magyar információpolitika követelményei diktálják, megvalósításával a hazai információgazdaság — és az Európához való informatikai felzárkózás — egyik alapvető eszközét teremthetjük meg.

KÖZÖS KATALÓGIZÁLÁSI EGYÜTTMŰKÖDÉSRE készül Nagy-Británia és az Ír Köztársaság 6 kötelespéldány-jogú könyvtára. A kiadók neve szerint osztják meg az anyag feldolgozását, mindegyikük az abc egy-egy szakaszába eső kiadók termését katalógizálja, az AACR2 és az UKMARC előírásai szerint; így csökkentik minimálisra az átfutási időt és a költségeket. (BL Bibliographic Services Newsletter, 1989. jun.)